



Alexander Kobernyk

ORCID: 0000-0002-2842-0168

Inna Osadchenko

ORCID: 0000-0003-0682-5145

Larysa Tkachuk

ORCID: 0000-0003-3337-2540

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
Social and Psychological Education Department, Ukraine

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ КОМЕНІОЛОГІЇ: ФІЛОСОФСЬКІ, ПЕДАГОГІЧНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

THE UKRAINIAN CONTEXT OF COMENIUS STUDIES:
PHILOSOPHICAL, PEDAGOGICAL, PSYCHOLOGICAL ASPECTS

DOI: 10.5604/01.3001.0013.6251

Анотація: У статті на основі аналізу наукових праць українських авторів різних історичних проміжків часу схарактеризовано філософські, педагогічні та психологічні аспекти досліджень наукових ідей Я.А. Коменського. Констатовано, що найактивніше праці видатного педагога українські науковці розпочали аналізувати з другої половини XIX ст. Виокремлено тематичну хронологію досліджень творчості видатного педагога: педагогічних ідей; біографічних даних; ролі ідей у контексті загального становлення наук різних галузей – філософії, історії, педагогіки. Визначено, що філософський аспект української коменіології характеризується: акцентами дослідників XIX ст. на теологічних ідеях Я.А. Коменського та через їх призму – на суті функціонування української системи освіти; взірцевості його постаті для подолання перешкод у боротьбі за незалежність України; аналізом його ідей з початку незалежності України через національно-оновлену призму соціокультурних зв'язків; квінтесенцією філософської концепції «вічного миру». Філософський аспект української коменіології змістово пов'язаний із педагогічним аспектом: повсякчасна актуальність педагогічних ідей Я.А. Коменського в усі проаналізовані історичні періоди коменіології (від середини XIX ст. – до нині); одвічність ідей педагога, зокрема детермінованих історично-соціальними умовами професіоналізації педагога та образу сучасного учня; одвічна актуальність педагогічних принципів Я.А. Коменського (демократизму, культуровідповідності через національну самоідентичність); ідеї рідномовної школи тощо. Не виявлено психологічного аспекту української коменіології. Шляхом укладеного цитатника з відповідністю нинішнім психологічним поняттям звернена увага на психологічні ідеї видатного педагога.

Ключові слова: Ян Амос Коменський, коменіана, українська коменіологія, філософія, психологія, педагогіка, наукові дослідження, Велика дидактика.

Процеси глобалізації, соціально-політичні і культурно-економічні умови розвитку українського суспільства диктують необхідність формування людини нової генерації – патріота своєї землі і громадянина планети, вільної, гуманної, компетентної, та спонукають до критичного й об'єктивного аналізу класичної педагогічної спадщини, ідей, думок тих, хто справедливо увійшов до золотого фонду цивілізаційного поступу людства, назавжди вкарбувавши свої імена у світову історію.

Одним з найдосліджуваніших зарубіжних науковців в Україні досі залишається Ян Амос Коменський. У рамках дотримання традицій класичних досліджень у світовому науковому просторі сформувалася коменіологія – окремих напрям досліджень наукової спадщини видатного педагога. Варто зазначити, що кожне наступне покоління дослідників шукає та знаходить у працях Я.А. Коменського відповіді на актуальні питання проблемного поля вітчизняної педагогічної науки; по-новому інтерпретує та узагальнює незастарілі, перспективні поради щодо одвічного удосконалення освітнього процесу. Однак маємо розуміти, що кожне нове покоління науковців – представники чинної на їхній момент педагогічної парадигми, що передбачає типову для певного часу політичну, ідеологічну, соціальну, наукову ідеологію. Так, лише в Україні за останню понад чверть століття (28 років) відбулося не лише становлення незалежної держави, а й кардинальна переоцінка зокрема педагогічних цінностей: від радянських – до оновлено вітчизняних на засадах етнічного та європейського орієнтирів. Тому актуалізувалися інноваційні погляди на наукові пошуки та інтерпретацію навіть давно опрацьованих світових педагогічних надбань, зокрема Я. А. Коменського.

Констатуємо, що найактивніше праці видатного педагога українські науковці розпочали аналізувати з другої половини XIX ст. Аналіз історичних наукових джерел дозволив нам встановити таку хронологію дослідження того періоду та до початку XX ст. в Україні життя та творчості Я. А. Коменського щодо його:

1. Педагогічних ідей (Григорович, 1871; Флоринський, 1892; Марков, 1885; Мітюров, 1971).

2. Біографічних даних (висвітлення фактів життя та творчості) Я.А. Коменського (Партицький, 1875; Заклинський, 1889; Кочубинський, Григорович, 1893).

3. Ролі ідей у контексті загального становлення наук різних галузей – філософії, історії, педагогіки (Фесенко, 1892; Ржига, 1895; Турбацький, 1895; Францев, 1902; Селіханович, 1917; Мединський, 1958).

Завдяки працям вказаних авторів українські читачі наприкінці XIX – на початку XX ст. мали змогу ознайомитися з різними аспектами життя та творчості видатного просвітителя, застосувати його ідеї у практичній діяльності різних галузей.

Нині маємо достатню кількість вітчизняних наукових праць (монографій, дисертацій, статей) у напрямі коменіології. Ці праці присвячені проблемам філософських аспектів наукової спадщини Я. А. Коменського: ролі ідей педагога на становлення філософської думки в Україні в різні історичні епохи (Атгасова, Івахненко, 1991); проблемам застосування його педагогічних ідей у освіті на науці минулого (Кемінь, 2005) й сучасності (Ткачук, 2014) тощо.

Співавтором цієї статті (Осадченко, 2017) та колективом авторів (Коберник, Осадченко, Ткачук, 2018) також було науково обґрунтовано приналежність Я. А. Коменському психодидактичних ідей. Оприлюдненню цих матеріалів автори статті завдячують польським колегам, зокрема П. Барбарі Сітарській, яка значуще підтримує розвиток коменіології в Україні.

Проте аналіз вказаних вище та інших вітчизняних наукових праць дозволив констатувати, що немає публікацій, присвячених психологічним ідеям Я. А. Коменського; не систематизовано порівняльні аспекти аналізу його філософських та педагогічних ідей українськими науковцями. Також, на жаль, маємо констатувати, що досі не маємо жодного видання праць Я. А. Коменського українською мовою. Досі українські науковці послуговуються російськомовними виданнями видатного педагога, останнє з яких було видано 30 років тому: «Коменский Я. А. *Великая дидактика*» (Коменський, 1989). Сподіваємося, що найближчим часом вказана ситуація буде виправлена та українські дослідники, широке коло педагогів, студентів, зможуть аналізувати видатні праці рідною мовою.

Мета нашої статті – на основі аналізу наукових праць українських авторів різних історичних проміжків часу розкрити філософські, педагогічні та психологічні аспекти досліджень наукових ідей Я. А. Коменського.

Узагальнюючи результати української коменіології, Р. Мних визначає чотири хронологічні етапи рецепції творчості Я.А. Коменського в Україні:

– I етап – знайомство вітчизняних науковців та педагогів з текстами чеського педагога та його вченням ще за життя самого Коменського у XVII ст.

– II етап – ознайомлення українських педагогів та культурних діячів XVIII століття з латиномовними текстами Коменського.

– III етап – рецепція педагогічної спадщини відомого педагога в Україні у XIX столітті через посередництво російської мови у Східній Україні та через німецьку і польську мови у Західній Україні.

– IV етап – видання коментованих перекладів основних творів чеського педагога, без чого неможливе справжнє наукове дослідження (Мних, 2005).

Схарактеризуємо коменіологію України у різних її галузях по черезно, розпочинаючи з філософських аспектів. Одразу зауважимо, що філософський аспект коменіології тісно пов'язаний із педагогічним, що почасти навіть важко виокремити та схарактеризувати філософський аналіз його праць науковцями від педагогічних.

Так, ще у другій половині XIX ст. під впливом російської педагогічної думки, у дослідженнях наддніпрянських педагогів В. Григоровича (Григорович, 1871), А. Кочубинського (Кочубинський, 1893), Ф. Ржиги (Ржига, 1895), Т. Флоринського (Флоринський, 1892) схарактеризовані філософські аспекти – пансофічні ідеї Я.А. Коменського, реалізовані через терпимість та моральність, християнську любов та суспільний обов'язок. Очевидно, що такі ідеї – результат світоглядних тенденцій Нового часу, насамперед, ідеологічної боротьби XVII ст.

У 1883 р. А. Степович, викладач колегії Галагана в Києві, надрукував «Нариси історії чеської культури», де був спеціальний розділ «Ян Амос Коменський» (Мітюров, 1971: 81), а у 1886 р. коротко ознайомив педагогічну громадськість України з працею Я.А. Коменського «Лабіринт світу і рай серця». Переклад 10-го розділу цієї праці було надруковано в київському журналі «Славянский ежегодник» (Мітюров, 1971: 81).

Релігійні погляди Коменського (протестанта!) використовували представники української православної церкви для пропаганди ідей церковно-парафіяльної школи, яка не витримувала конкуренції

із земськими школами. Так, у 1885 р. у Чернігові вийшла у світ книга протоієрея Н. Маркова – «Педагог нового християнського світу, слов'янин Амос Коменський» (Марков, 1885).

Таким чином, релігійно-філософські ідеї Я.А. Коменського у ХІХ ст. українські вчені аналізували виключно з точки зору функціонування (мети освіти; системи освіти; змісту навчання тощо) закладів освіти.

14 березня 1892 р. професор Київського університету Т. Флоринський виступив з публічною лекцією «Ян Амос Коменський – друг людства» (Флоринський, 1892), в якій характеризував Я.А. Коменського як одного з найвидатніших і найгуманніших просвітителів людства. «Він ніс, – говорив Флоринський, – світоч істинного знання, гарячу проповідь любові до людини і повну готовність беззавітно працювати на користь розумового і морального оновлювання народів без різниці віри й національності» (Флоринський, 1892).

Отже, постать видатного педагога для українських науковців першої половини ХХ ст., зокрема, емігрантів стала символом сили духу, взірцем для подолання всіх перешкод у боротьбі за незалежність Вітчизни.

Окремий пласт наукових досліджень становить українська філософська коменіологія радянського періоду. Проте дозволимо собі наразі залишити це питання для окремого, ґрунтовного аналізу в окремій публікації, з причини політично-ідеологічної заангажованості праць вказаного періоду. Натомість схарактеризуємо розвиток коменіології з початку незалежності України.

На думку Е. Івахненка та Л. Аттасової (Івахненко, Аттасова, 1991), мирні (антивоєнні) погляди чеського гуманіста яскраво представлені в таких працях, як «Лабіринт світла і рай серця», «Ангел миру», «Загальна порада про виправлення людських справ»; шляхи виходу з кризових ситуацій широко висвітлено в «Передвіснику загальної мудрості». Визначаючи загальні аксіоми та вихідні істини, що базуються на біблійських моральних засадах, Я.А. Коменський не допускає розходження в думках, пропагує філософію миру. Е. Івахненко та Л. Аттасова доходять висновку, що і Я.А. Коменський, і Е. Кант «намагалися побудувати мораль, поклавши в її основу вічні і незмінні орієнтири», а обов'язком кожної людини відомі філософи вважали виконання морального закону незалежно від практичної вигоди (Івахненко, Аттасова, 1991: 62).

Водночас, на нашу думку, у цьому аспекті мають бути врахованими суспільний стан та громадська позиція Я.А. Коменського, особливості тодішньої політичної ситуації в країні, вплив філософських напрямів на його світогляд. Саме сукупність цих факторів дасть можливість гідно й нині поцінувати не тільки миротворчі ідеї, але й всю філософську спадщину Я. А. Коменського.

А. Левін, аналізуючи вплив ідей античних філософів та представників філософії Нового часу на погляди Я.А. Коменського зауважує, що видатний педагог підтримує традицію античного ставлення до людини, в якій людина використовує всі надані Богом чесноти для встановлення гармонії з оточуючим світом (Левін, 2003). Крім цього, на його погляди впливав також розвиток науки, зокрема філософії вказаного періоду, що характеризувався розвитком уявлень механістичного типу. Згідно із цією теорією, Я.А. Коменський вбачав мету школи у навчанні теорії, практичної діяльності та у використанні всіх корисних речей. Будуючи свою теорію пізнання, чеський педагог визначав три ступені мудрості: теорія, практика і застосування знань. Його філософія – методика наукового пізнання світу, раціональна система переходу від теоретичних основ педагогіки до діяльності, й навпаки. А. Левін зазначав, що Я.А. Коменський, обмежує своє пізнання релігійними і моральними рамками, адже є віруючою людиною, а тому для пізнання акцентує на розумі, чуттєвому сприйнятті та Святому Писанні, які доповнюють один одного. Він не роз'єднує філософію та богослов'я, оскільки вони утворюють єдність – у Святому Писанні можна знайти ключ до багатьох загадок природи, тому філософія, в його розумінні, повинна бути християнською.

Проголошення незалежності України сприяло збагаченню української коменіани раніше невідомими та забороненими за радянських часів працями українських дослідників, зокрема Д. Чижевського (Чижевський, 2005) та ін. Вже з початку 90-х років минулого століття вітчизняні дослідники, без ідеологічних вимог та політичних настанов радянського періоду, почали характеризували ідеї чеського науковця-просвітителя через оновлену призму соціокультурних, особистісних та внутрішньо-наукових зв'язків. У сучасних науково-педагогічних дослідженнях в галузі коменіології акцент змістився на малодосліджені у період Радянського Союзу аналіз релігійних та філософських аспектів в аналізі його педагогічних поглядів.

Філософ М. Култаєва (Култаєва, 2017) стверджує, що Коменський передбачив основні тенденції розвитку європейської філософії освіти. Філософська і педагогічна теорія цього видатного мислителя і Учителя європейських націй, обґрунтовується водночас у «перспективі людства і в оптиці пересічної людини», справжній сенс життєтворчості якої полягає у безперервній роботі над власним самоудосконаленням, заданим християнською космологією та етикою. На думку дослідниці, пансофійні ідеї Коменського, витримані у цьому річищі, – концептуальні: переросли у суспільство освіти, засадничі принципи існування якого нагадують положення *Великої дидактики* та метафорику пансофійної школи.

Таким чином, сучасні коменіологи-філософи (Івахненко, Аттасова, 1991; Левін, 2003; Култаєва, 2017) зазначають, що в основі філософської концепції Я.А. Коменського – питання «вічного миру». В епоху, коли жив чеський просвітитель, зародилася особлива філософська культура, базована на духовних цінностях особистості, націлених на захист людства загалом і кожної людини зокрема від кровопролитних воєн. Ця культура охоплювала майже всі сторони духового розвитку суспільства свого часу, проникаючи та проявляючись у різних галузях науки, мистецтва, літератури, музики, архітектури. У вужчому значенні ця миротворча культура постала як філософська і суспільно-політична думка, що шукала шляхи виключення воєн із своєї теорії. В епоху Я.А. Коменського, коли панувала реалістична філософія зі своїми основними принципами дослідження природи та наслідування її законів, поняття «природа» для просвітителя є «вищою інстанцією», адже Бог у ній цілковито розчиняється.

Отже, філософський аспект української коменіології можна узагальнити такими висновками:

1. Дослідниками у ХІХ ст. зацентровано на теологічних ідеях Я.А. Коменського та через їх призму – на суті функціонування української системи освіти.

2. З філософсько-ідеологічної точки зору, видатний педагог для українських науковців першої половини ХХ ст. став взірцем для подолання перешкод у боротьбі за незалежність України.

3. З початком незалежності України дослідники розпочали характеризувати ідеї Я. А. Коменського через національно-оновлену призму соціокультурних зв'язків.

4. Квінтесенцією філософської концепції Я.А. Коменського повсякчас називають питання «вічного миру».

Як зазначено нами вище, філософський аспект української коменіології змістово пов'язаний із педагогічним аспектом. Як свідчення цього, розпочнемо характеристику наступного (педагогічного) аспекту вітчизняної коменіології з аналізу праці сучасного українського філософа М. Култаєвої.

На думку дослідниці-філософа, пансофійна школа як школа всезагальної мудрості, за задумом Я.А. Коменського, мала стати «майстернею гуманності», доступною усім, де «навчають усім предметам, які потрібні для теперішнього і майбутнього життя, і до того ж – в усій їхній повноті» (Коменський, 1982: 45). Ця теза, пронизана духом Нового часу і насичена утопічними смислами, вимагає нового прочитання у контекстах сьогодення, бо вона співзвучна новітнім обґрунтуванням необхідності реалізації компетентнісного підходу у навчанні, створення міжпредметних циклів у школах, які відповідатимуть новим суспільним та культурним реаліям, а також запитам постіндустріальної доби. Щоправда, зауважує М. Култаєва (Култаєва, 2017), педагогічний оптимізм Коменського, його творче натхнення і амбіції створити «нову школу» далеко не в останню чергу живилися середньовічними уявленнями щодо тріади «Бог ↔ світ ↔ людина», включно з її атрибутикою. Але цілком у дусі раціоналізму Нового часу Коменський вважав, що ефективні перетворення суспільства та удосконалення людини як мікрокосму до стану, якого вимагає її статус другого Бога, гарантується універсальним «правильним методом» навчання, без якого неможлива діяльність «майстерні гуманності». За його задумом, саме з неї починається удосконалення світу. У той чи інший спосіб усі педагоги-новатори і філософи-візіонери створювали, кожний на свій лад, таку майстерню. Але «*Велика дидактика*» Коменського стала першою модерною школою, що ґрунтувалася на природі самих речей, відстоєє істину, дотримувалася темпоральної послідовності та мала свою просторову структуру, а найголовніше – вказувала шлях до реалізації цього амбітного плану через радикальну революцію у шкільній освіті (Култаєва, 2017). Цей переворот торкався як педагогічних стосунків («вчителі мають менше навчати, натомість учні більш учитись»), філософії навчального плану, орієнтованого на підготовку молоді до дорослого життя і ширше – переслідуючи мету, щоб усі без винятку люди незалежно від соціального статусу, статі та

віку навчались усьому, а в школах запанувала б свобода, усі одержували б задоволення від навчання, а в школах було б більше світла, встановився б порядок, мир та спокій (Коменський, 1982: 242). Тим самим він включав освіту у процес цивілізації і намагався удосконалити просування людства цим шляхом. Для цього він наполягав на професіоналізації діяльності вчителя і на значному розширенні педагогічного та учнівського контингенту. Проект створення системи освітніх інституцій Коменський поєднував з практичною діяльністю, спрямованою на розвиток в Європі мережі національної шкільної освіти, бо католицькі монастирські школи більшою частиною були зруйновані під час Тридцятирічної війни між католиками і протестантами. Як приклад тут можна згадати його поради щодо відтворення шкіл у Чеському королівстві (Коменський, 1989: 200).

У свою чергу інституційні інновації, запропоновані Коменським, вимагали удосконалення педагогічних відносин. При цьому набагато складнішим процесом, ніж професіоналізація педагога, був процес формування модерного учня, який би відповідав інституційним змінам в освіті Нового часу.

Педагогічний аспект української коменіології також проаналізуємо з часів її активного вияву: другої половини XIX ст. Сучасною дослідницею української коменіології, В. Лучкевич, схарактеризовано ретроспективу наукового вивчення його праць. Також констатовано, що вперше такий аналіз оприлюднено лише у другій половині XIX ст. Вкрай важке становище у вітчизняній освіті 60-х років XIX ст. було серйозною перешкодою навіть у поширенні грамоти, а не те, що прогресивної педагогічної думки, в тому числі й ідей Я. А. Коменського. З іншого боку, ознайомлення з його поглядами давало певний поштовх для глибоких роздумів над питаннями, чому ж його ідеї про загальну грамотність усіх ще не втілені в життя (Лучкевич, 2009).

Так, С. Гогоцький – доктор філософії та стародавньої філології, ординарний професор педагогіки, викладач педагогіки Київського університету у своїй праці «Вступ до педагогіки», підкреслював, що Я. А. Коменський звернув увагу на поліпшення методів навчання, а розповідями про предмети довколишнього світу і зображеннями цих предметів він чимало сприяв поліпшенню початкового навчання (Гогоцький, 1855).

Досліджуючи педагогічний досвід Я.А. Коменського, вчений-філолог, професор Одеського університету В. Григорович, зробив

висновок, що «...і нині вчення Коменського повинно бути душею наших народних шкіл» (Григорович, 1871: 21).

У 1875 р. в журналах і газетах України друкується низка статей: «Іван Амос Коменський («Газета школьна», Львів), «Коменський Амос, його життя і справи» («Народна школа», Львів). У 1882 р. професор Київського університету Г. Флоринський прочитав публічну лекцію «Ян Амос Коменський – друг людства» (Флоринський, 1892). «Школьна часопись» зробила першу спробу дати систематизований виклад курсу історії педагогіки українською мовою в статті «Педагогіка і історія в скороченні», де є матеріал, що стосується педагогічних поглядів Коменського (Мітюров, 1971: 81). Р. Заклінський в 1889 р. у номерах 3, 4, 7, 8 львівського журналу «Учитель» опублікував серію статей «Іван Амос Коменський» (Заклінський, 1889).

Особливої уваги заслуговує галицька коменіологія того історичного проміжку, оскільки ім'я педагога часто згадувалося у дослідженнях галицьких науковців (Заклінський, 1889; Партицький, 1875; Францев, 1902). У працях вказаних дослідників акцентовано увагу на необхідності пріоритетної реалізації у освіті принципів Я.А. Коменського: демократизму, культуровідповідності шляхом національної самоідентичності, передусім, вивчення та популяризації рідної мови.

Як бачимо, українські коменіологи кінця XIX – початку XX ст. активно використовували ідеї Я.А. Коменського у контексті відстоювання концепції рідномовної – україномовної школи.

У Львові (1892) була опублікована стаття «Ян Амос Коменський» («Галицкая Русь»), в якій автор писав: «Наш обов'язок полягає переважно в тому, щоб у діяльності Коменського, а так само в науковій літературній його спадщині відрізнити вплив і риси загальноєвропейських від слов'янських, якими ми могли б користуватися» (Флоринський, 1892). У цей самий час у Харкові було опубліковано статтю І. Фесенка «Ів. А. Коменський – великий слов'янський педагог» (Фесенко, 1892).

«Його глибокі й плідні педагогічні ідеї здобули йому подив і повагу в сучасників і зробили великий вплив на постановку шкільної справи в різних країнах» (Флоринський, 1892). Докладно зупинившись на змісті *Великої дидактики* Т. Флоринський зазначив, що вона написана такою чудовою мовою, багата такими глибокими знаннями і правильними думками, що може бути рекомендована кожному, хто

займається і цікавиться питаннями виховання; що вона має принести велику користь і дати високу естетичну насолоду. Т. Флоринський наголосив на тому, що Я. А. Коменський домагався обов'язкового загального навчання, закликав усіх учити всього, без насильства, примушення і покарання. Він говорив про ідею природовідповідності, на якій ґрунтується система дидактичних поглядів, про трудове навчання, навчання рідною мовою, рівне право жінок на освіту, про заборону покарань. Т. Флоринський зупинився і на дидактичних вимогах Коменського. У царській школі панувала зубрячка й догматизм, а Т. Флоринський зазначав, що Я. А. Коменський вимагав у навчання наочності, наступності, свідомості, корисності, рекомендував учителю йти від відомого до невідомого, від легкого до важкого, від близького до далекого.

У 1892 р. на урочистих зборах Київського Слов'янського благодійного товариства, присвячених 300-річчю з дня народження Я. А. Коменського, виступив І. Степович, доповідь якого мала світський і науковий характер. Відзначивши, що «Колумб нової європейської науки» любив дітей і робив усе можливе для полегшення їхнього навчання, доповідач з сумом констатував: «На жаль, у нашій сучасній школі нерідко царює сухий формалізм у відносинах між учителями і учнями, панує система інколи цілком безглузвих покарань... Ідея ж Коменського про посиленість для дітей праці вчення, про створення в школі життєрадісного настрою, про навчальну насолоду зовсім далека їй. І наші діти знемагають і слабіють фізично від розумової перевтоми» (Степович, 1886: 115).

В. Григорович, прогресивний славіст, 16 березня 1892 р. на урочистих зборах історико-філологічного товариства при Одеському університеті виголосив яскраву доповідь, в якій протиставив глибоко демократичну, пройняту гуманізмом педагогіку Я. А. Коменського ієзуїтській педагогіці, яка мала на меті «дресуру пам'яті, умертвіння волі», і підкреслив, що педагогічні ідеї Я. А. Коменського лише тоді здобудуть остаточну оцінку, коли, забувши распри, народи об'єднаються у велику сім'ю (Григорович, 1871).

Характеризуючи педагогічні погляди Я. А. Коменського, у 1895 р. Л. Турбацький зарахував його ідеї до історичного напрямку, представники якого розглядали інтерес як засіб навчання (Турбацький, 1895).

Вітчизняний дослідник Є. Мединський, порівнюючи статuti братських шкіл України з педагогічними поглядами Я.А. Коменського і з вимогами до навчального процесу, зазначав, що в них можна знайти багато спільних рис. Зокрема, у розділі IV «Вплив братських шкіл України та Білорусії на педагогічну систему Я.А. Коменського» монографії «Братські школи України і Білорусії в XVI–XVII ст.» (Мединський, 1958: 99) автор подав вибірки із місць Статутів львівської (1586) та луцької (1624) братських шкіл і приклади із «Законів добре організованої школи» Я. А. Коменського і зробив висновок: «...вважати доведеним, що в багатьох висловлюваннях Коменського є безперечні сліди впливу українських і білоруських братських шкіл на його педагогічну систему» (Мединський, 1958: 106).

Отже, українські просвітителі розглядали педагогічні погляди видатного педагога не тільки як історичний факт, але і як зброю проти реакційної політики російського самодержавства, австро-угорської монархії в галузі освіти, у боротьбі за поліпшення народної освіти, розвиток школи і поліпшення якості навчальної роботи. Українські дослідники II половини XIX ст. у працях ставили питання не тільки про значення педагогічних поглядів видатного педагога, але й про їх джерела, про вплив на досвід роботи в українських школах його педагогічних ідей, та навпаки: про вплив українських, білоруських шкіл на ідеї Я.А. Коменського.

Необхідно врахувати також те, що в європейській цивілізації як великій культурно-історичній цілісності, українська педагогічна думка стала частиною європейської традиції, своєрідним «культурним ядром» у певних географічних межах. Нині українська культура знаходиться на певному пограниччі, постійно відчуває на собі більший або менший різноманітний вплив різних культур, у першу чергу Росії та Польщі, а тому національна педагогічна думка «знаходиться між впливами і взаємовпливами» (Сухомлинська, 2003: 50).

До аналізу педагогічного аспекту коменіології радянського періоду дозволимо собі також не звертатися з причини необхідності докладного аналізу цих праць в окремій публікації.

У контексті сучасних педагогічних коменіологів питанню науково-педагогічної спадщини Я. А. Коменського та її впливу на Україну присвячено дослідження доктора педагогічних наук В. Кеміня. Автор статті також відзначає три сфери впливу чеського педагога на Україну: релігійний, педагогічний і політичний (Кемінь, 2005: 62).

Водночас, на думку іншого дослідника спадщини Я.А. Коменського – Р. Мниха, релігійний аспект рецепції творчості чеського педагога «не характерний для України XVII–XVIII століть, оскільки переважна більшість українців були або православними, або греко-католиками, що підтримувалося, з одного боку, московською державою, а з іншого – Польщею. Протестантські ж общини не мали значного впливу на релігійне життя українського населення» (Мних, 2007: 139). Однак, на наш погляд, йдеться лише про вплив суто релігійного компоненту (з протестантськими пріоритетами) педагогічних ідей польсько-чеського педагога.

Нині, окрім окремих публікацій та досліджень, активно продовжують інтерпретувати педагогічні погляди Я.А. Коменського в рамках діяльності єдиної в Україні Польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Я.А. Коменського на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Ткачук Л., 2014; Ткачук М., 2014).

Таким чином, педагогічний аспект української коменіології можна узагальнити такими висновками:

1. В усі проаналізовані історичні періоди коменіології (від середини XIX ст. – до нині) науковці галузі педагогіки одностайні щодо повсякчасної актуальності педагогічних ідей Я. А. Коменського. Його ідеї визнані одвічними, як і проблеми професіоналізації педагога та образу сучасного учня, детерміновані історичними та соціально-економічними умовами.

2. Окрема одвічна науково-педагогічна пошана та актуальність – педагогічним принципам Я.А. Коменського, зокрема демократизму, культуровідповідності через національну самоідентичність.

3. Українські коменіологи активно використовували та використовують ідеї рідномовної школи Я. А. Коменського.

Я. А. Коменський був націлений на повний синтез науки з філософією, релігією та практичним життям, а тому сприйняття його образу – дуалістичне: з одного боку – він прихильник нової механістичної філософії, з іншого – теолог та релігійний містик характерного реформаторського складу. Загалом концепції Коменського, такі як: освіта як прикладна філософія, теорія альтернативної освіти, теорія фасилітації, метатеорія (глобалізація) освіти є актуальними та універсальними у наш час, і є визначальним фактором якісного оновлення освіти при розгляді її крізь призму філософії освіти.

Щодо психологічного аспекту української коменіології, то, на жаль, нами не виявлено наукових праць, присвячених виключно цьому пласту ідей Я. А. Коменського. Натомість ми, у якості ідеї, пропонуємо звернути увагу на психологічні ідеї видатного педагога, зважаючи на те, що на момент його життя психологія як наука ще не виокремилася. Однак багато яких його ідей можна узгодити із сучасними психологічними течіями, правилами, принципами. Тому подаємо у таблиці окремі цитати Я.А. Коменського з відповідністю нинішнім психологічним поняттям (табл. 1).

Таблиця 1. Психологічні ідеї Я. А. Коменського

Цитата Я. А. Коменського	Сучасне психологічне поняття
«Бо така природа всього хорошого; його ми повинні повідомляти всім, так як все добре тим більше і сильніше задовольняє всіх, чим більше і більший кількості осіб повідомляється» (Коменський, 1989: 15).	Концепція позитивної психології
«Все повинно бути розподілено пропорційно між розумом, пам'яттю і мовою» (Коменський, 1989: 65).	Взаємозалежність психічних процесів
«Ідея мови чи мистецтва завжди повинна відобразитися в розумі учня раніше, ніж приступлять до приватного його розгляду» (Коменський, 1989: 67).	Теорія психічного відображення
«Ні від кого не залежить, які у нас природні здібності» (Коменський, 1989: 70).	Теорія природних здібностей
«... так як відчуття є найнадійніший провідник пам'яті, то вказане чуттєве наочне сприйняття всього призводить до того, що якщо хто-небудь цим шляхом щось засвоїв, то він буде знати це твердо» (Коменський, 1989: 72).	Теорія сенсорного етапу психічного відображення
«Основою цього повинна бути звичка вчиняти в усьому обдуманого нічого не робити під впливом захоплення або пориву» (Коменський, 1989: 79).	Теорія екстравертованої свідомості. Теорія біхевіоризму.

* укладено авторами

Як бачимо, це – цитатник лише декількох сторінок Великої дидактики. Проте кожна з цитат може стати основою наукового аналізу психологічних аспектів певного поняття.

Таким чином, нами на основі аналізу наукових праць українських авторів різних історичних проміжків часу схарактеризовано філософські, педагогічні та психологічні аспекти досліджень наукових ідей Я.А. Коменського. Констатовано, що найактивніше праці видатного педагога українські науковці розпочали аналізувати з другої половини

XIX ст. Виокремлено тематичну хронологію досліджень творчості видатного педагога: педагогічних ідей; біографічних даних; ролі ідей у контексті загального становлення наук різних галузей – філософії, історії, педагогіки. Визначено, що філософський аспект української коменіології характеризується: акцентами дослідників XIX ст. на теологічних ідеях Я.А. Коменського та через їх призму – на суті функціонування української системи освіти; взірцевості його постаті для подолання перешкод у боротьбі за незалежність України; аналізом його ідей з початку незалежності України через національно-оновлену призму соціокультурних зв'язків; квінтесенцією філософської концепції «вічного миру». Філософський аспект української коменіології змістово пов'язаний із педагогічним аспектом: повсякчасна актуальність педагогічних ідей Я.А. Коменського в усі проаналізовані історичні періоди коменіології (від середини XIX ст. – до нині); одвічність ідей педагога, зокрема детермінованих історично-соціальними умовами професіоналізації педагога та образу сучасного учня; одвічна актуальність педагогічних принципів Я.А. Коменського (демократизму, культуровідповідності через національну самоідентичність); ідеї рідномовної школи тощо. Не виявлено психологічного аспекту української коменіології. Шляхом укладеного цитатника з відповідністю нинішнім психологічним поняттям звернена увага на психологічні ідеї видатного педагога.

Перспективами подальших досліджень у цій площині наукового пошуку вважаємо здійснення аналізу філософських, педагогічних та психологічних аспектів коменіології радянського періоду з причини її занадтої політизації та ідеологізації. Також потребує докладного дослідження психологічний аспект коменіології України.

Бібліографія

- Фесенко Іван, *Ів. А. Коменський – великий слов'янський педагог*, „Южный край”, Харків 1892, 16 марта, № 38(3849).
- Флоринский Тимофій, *Ян Амос Коменский – друг человечества*, Публичная лекція в пользу голодающих, чтение в университете св. Владимира. 14 марта 1892 г, Киев 1892, 28 с.
- Францев Вячеслав, *Очерки по истории чешского возрождения*. Русско-чешские ученые связи конца XVIII – первой половины XIX ст., Варшава 1902, с. 386.

- Григоровичъ Володимир, *А. Коменскій, славянскій педагогъ-реалист XVII столетия*, Публичное чтение. 26 ноября 1870 г., Одесса 1871, с. 21.
- Гогоцкий Сильвестр, *Вступление в педагогику*, „Учитель” 1855, № 3, с. 18–26.
- Ивахненко Едуард, Аттасова Людмила, *Ян Амос Коменський та ідея «вічного миру» в західноєвропейській філософії Нового часу*. Проблеми філософії. Випуск 90: Культура, світогляд, гуманізм, 1991, с. 57–63.
- Кемінь Володимир, *Педагогічна спадщина Я. А. Коменського в Україні: історіографічний аспект*. Матеріали міжнародного наукового семінару «Ян Амос Коменський і сучасність», Дрогобич: Коло 2005, с. 61–67.
- Kobernyk Alexandr, Osadchenko Inna, Tkachuk Myroslava, *Modern interpretation of psychodidactic ideas of J.A. Comenius*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria pedagogika”, t. V, *Jan Amos Komeński w epoce współczesności. Odczytania – kontynuacje – krytyka*, Siedlce 2018, с. 61–75.
- Коменскій Ян, *Великая дидактика*. Педагогическое наследие, Москва 1989.
- Кочубинский Олександр, Григоровичъ Володимир, *Ян Амос Коменский. Две речи*, Одесса 1893.
- Култаєва Марія, *Філософсько-педагогічні розвідки Яна Амоса Коменського і Григорія Сковороди: про сенс і призначення освіти*. „Філософія освіти”, 2017, № 2 (21), с. 169–193.
- Левін Олександр, *Педагогіка Яна Амоса Коменського*, „Дайджест педагогічних ідей та технологія «школа-парк»”, 2003, № 1, с. 13–22.
- Лучкевич Володимир, *До питання коменіологічних студій в Україні*, „Історико-педагогічний альманах”, Умань, 2008, № 5, с. 13–18.
- Марковъ Микола, *Педагогъ новаго христіанскаго міра славянин Амосъ Коменскій*, Чернигов 1885.
- Мединський Євген, *Братські школи України і Білорусії в XVI–XVII ст*, Київ 1958.
- Мітюров Борис. *Педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського на Україні*, Київ 1971.
- Mnich Roman, *Trzy recepcje Jana Amosa Komenskiego*, W: B. Sitarska, R. Mnich (red.), *Jan Amos Komeński a kultura epoki baroku /Johan Amos Comenius und die Kultur des Barock*, „Studia Comeniana Sedlcensia”, t. I, Siedlce 2007, с. 133–142.
- Мних Роман, *Рецепція Яна Амоса Коменського в Україні: підсумки та перспективи дослідження*. Ян Амос Коменський і сучасність:

- Матеріали міжнародного наукового семінару, Дрогобич, Коло, 2005, с. 25–34.
- Osadchenko Inna, *Psychodidactic ideas of J.A. Comenius: from history to the present*, w: B. Sitarska (red.), *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Komienologiczne, seria pedagogika”, t. IV, Siedlce 2017, с. 216-226.
- Партицький Омелян, *Амосъ Коменскій. Его житъе і дѣла*, Коломия 1875, Ч. 4, с. 75–77.
- Ржига Федір, *О сочинениях Я. А. Коменскаго въ Виленской Публичной библиотеке. Памяти отца современной педагогії Яна Амоса Коменскаго*, 1895, с. 89–91.
- Селиханович Олександр, *История педагогики на Западе и в России*, Петроград–Киев 1917, с. 77–90.
- Stepovich Alexandr, *The essay on the history of Czech literature*, Kyiv 1886.
- Сухомлинська Ольга, *Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. «Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем»*, Київ 2003, с. 47–66.
- Ткачук Мирослава, *Співзвучність ідей Я.А. Коменського та представників української педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ століття щодо змісту національного вихованн*, „Історико-педагогічний альманах”, 2014, № 1, с. 25–28.
- Ткачук Лариса, *Я. А. Коменський про успіх у навчанні*. Folia Comeniana: вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського / гол. ред. Осадченко І. І. Умань, 2014, с. 69–71.
- Турбацький Лев, *Два напрямки в німецькій педагогії*, „Учитель”, Р. 7: 1895, с. 297–300.
- Заклинський Роман, *Иванъ Амосъ Коменскій*, „Учитель”, 1889, № 3–8, с. 49–51.
- Чижевський Дмитро, *Філософські твори: у 4-ох томах*, Київ 2005, т. 1, с. 400.